

Леся Петрівна Мисечко

магістрантка історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЙ В УКРАЇНІ У ДОСЛІДЖЕННЯХ М. О. КОЯЛОВИЧА

Одним із важливих напрямків сучасних досліджень в Україні є вивчення діяльності та наукової спадщини видатних особистостей. Без цього неможливі з'ясування, аналіз, висвітлення основних тенденцій і проблем в науці на різних етапах її розвитку та їхнє вирішення, встановлення спадковості наукових традицій, створення всебічної картини розвитку історичних знань.

Одним із видатних істориків другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст. є М. О. Коялович. Це історик, етнограф та джерелознавець та архівознавець білоруського походження, що мав напрацювання у різних історичних проблематиках історії Білорусі, України та Росії. Учений сприяв вивченню білоруської історії у вищих навчальних закладах, брав участь у діяльності історичних товариств. Це був багатогранний науковець, що протягом всього свого життя досліджував білоруську, російську, українську історію. Саме завдяки його багатогранності він також велику увагу приділяв релігійній історії: релігійним рухам, церковним уніям ну і звичайно ж взаємозв'язкам народу з церквою. Тому його наукова спадщина з релігійного питання є досить потужною та ґрунтовною. Отже, внесок М. О. Кояловича в розвиток історичної думки і зумовлює актуальність обраної теми.

Історії релігійних відносин і пов'язаними з ними культурно-національних рухів присвячені такі роботи М. О. Кояловича як «Литовська церковна унія», «Історія возз'єднання західноруських уніатів старих часів (до 1800 р.)» та ін. «Західно-руси́стські» погляди вченого знайшли своє втілення у його наукових працях, багато з яких присвячені релігійній історії, зокрема Берестейській та Люблінській уніям.

Для М. О. Кояловича церковна унія означала початок державного та культурного занепаду батьківщини, розриву історичних зв'язків єдиної Русі, закладеного ще Кревської унією і продовженого політичної унією в Любліні. Кожна сторінка церковної унії давала вченому підтвердження думки про неминучу втрату самобутності Білорусії в союзі з католицькою Польщею і ще більш зміцнювала його впевненість у необхідності союзу з єдиновірною Москвою. Тільки єдина віра, з точки зору М. Кояловича, могла з'єднати воєдино насильно розділений російський народ. Звертаючись до цих найтяжчих етапів білоруської історії, дослідник на конкретному історичному матеріалі намагався вирішити політичні проблеми сучасного йому суспільства [1].

Він займався дослідженням джерел з історії Берестейської унії та написав про неї кілька узагальнюючих робіт. Це, в першу чергу, його праця «Литовська церковна унія» у двох томах і докторська дисертація «Історія возз'єднання західноруських уніатів старих часів (до 1800 р.)». Ці дослідження багато в чому визначили хід подальшого вивчення уніатської проблематики в Росії до 1917 р. [2].

Дослідник вважав Кревську унію не повним об'єднанням двох держав, а зовнішньополітичним союзом, спрямованим проти хрестоносців. Велике Князівство Литовське від Кревської до Люблінської унії уявлялося М. О. Кояловичу не більше як політичний союз двох держав, що об'єднувалися загальними зовнішніми інтересами і одним государем [3, с. 208].

Особливе місце серед історичних досліджень професора займає його магістерська дисертація, що стала першим спеціальним дослідженням по темі уній і зробила величезний вплив на подальшу історіографію. Праця «Литовська церковна унія» поклала початок цілому ряду досліджень унії російських і українських істориків, написаних з позицій офіційного православ'я та негативною оцінкою церковної унії 1596 р. [4; 5].

У розвитку уніатської церкви у XVII – XVIII ст. М. О. Коялович виділяв дві тенденції: збільшення числа парафіян і неминучу «латинізацію». Тут важливим є його спостереження: поширення уніатської церкви в умовах польського «політичного складу» відбувалося як насильством, так переконанням (сейми, сенат, суди). І даний політичний режим виявився вельми дорогим для православних дворян, які в ім'я його збереження виявилися готові на «злиття» різних конфесій, на будь-які «унії» з королем і єзуїтами. Але говорити про формування реальної віротерпимості не доводиться. Перепоною цьому стали суперечливість інтересів католицької Польщі і православної Росії, а також збереження найважливіших управлінських важелів в руках «латинської партії». При цьому М.О. Коялович зазначив, що трагічною помилкою польської влади стало прагнення поєднати інтереси релігії і політики (за Сигізмунда III), коли ж прийде розуміння необхідності їх поділу (при Владиславі і Яні Казимирі), цьому вже будуть протистояти і католицьке, і православне суспільства [5, с. 198]. Під час пошуку причин укладення греко-католицької унії в кінці XVI ст. піднімалось питання щодо ролі братств в процесі підготовки та проведення унії. Як і більшість церковних істориків, М. О. Коялович головну роль у створенні братств відводив антиохійському та константинопольському патріархам, які дали силу новому рухові, зрозумівши благодійність братств та надавши їх матеріальне забезпечення. Проте історик, на відміну від інших представників церковної історичної школи, не вважав церковну діяльність братств суперечливою давнім звичаям західно-руської церкви [6, с. 49].

Знавець історії греко-католицької церкви, М. Коялович описує крах спроби польсько-литовської влади поширити на заході Русі католицьке віровчення на противагу православному, пожертвувавши при цьому зовнішньою, обрядовою стороною католицького культу. У цілому уніатство викликало непримиренний розкол між вірним Ватикану базиліанським орденом і білим (парафіяльним) духовенством, схильним до возз'єднання з православ'ям. Оповідуючи про гайдамацьке повстання на Україні в 1768 р.,

М. О. Коялович звертав увагу на масовий перехід священників-уніатів у православ'я під час смуту або незабаром після її приборкання. Незважаючи на гоніння влади Речі Посполитої, священники залишалися вірні зробленому вибору і надалі, а деякі з них навіть пожертвували своїм життям за православ'я [7, с. 533].

На початку 1860-х рр. М. Коялович та інші історики відзначали глибокий занепад православних братств: хоча їх кількість залишалася великою, але діяльність тривала лише в селах і містечках. Ця діяльність полягала в дотриманні певних звичаїв церковно-суспільного життя: особливі братські богослужіння, братські свічки, спільне поховання померлих братчиків, власний синодик, виборні старости, внески, сичення меду, спільні трапези («громадські обіди»), взаємодопомога [8, с. 132].

Вперше в історіографії М. О. Коялович відмітив, що силу братств як організацій складали не релігійні початки їх діяльності, а устрій цих об'єднань, які поєднували права та свободи, надані середньому прошарку населення в містах Магдебурзьким правом. Братства перенесли принципи самостійної участі і управління середнього класу разом із вищим на релігійні справи, що стало запорукою симпатії до братств серед різних прошарків населення. Історик наголошував, що братства були проникнуті суто національним життям, проте із польськими конституційними засадами. М. О. Коялович присвятив історії українських братств спеціальне дослідження і підготував публікацію документів про гоніння на православ'я в Польщі в кінці XVI ст. – першій половині XVII ст. Досліджуючи причини укладення церковної унії в Україні він вважав, що братства сприяли загостренню конфлікту між мирянами і церковною ієрархією, чим створили благополучні умови для проведення унії. Цим визначалась загальна негативна оцінка діяльності братств істориком [6, с. 49-50].

М. О. Коялович у працях «Чтения о Церковных Западно-Русских братствах» (М., 1862) та «Записка о православных церковных братствах в Западной России» (СПб., 1863), створених після цілеспрямованої подорожі

Україною, Білоруссю та Литвою, ознайомив російське суспільство з сучасним йому станом цієї інституції – існуванням великої кількості братств (більше тисячі у Литовській, Мінській, Волинській, Київській, Подільській єпархіях, особливо ж навколо Мінська), які обмежуються переважно обрядовою стороною, крізь яку «іноді пробивається життя». М. О. Коялович не робив якихось висновків щодо доцільності чи недоцільності відновлення братського руху, але саме його напрацювання отримали найширшу відомість, подолали незнання російською елітою цієї проблематики, а «Записка» використовувалася під час підготовки «Основних правил». М. Коялович вже з 1863 року особисто став активним учасником братського руху [8, с. 132].

Таким чином, погляди М. О. Кояловича зробили свій вплив на вивчення релігійної історії, зокрема Брестської та Люблінської уній. Для історика церковна унія означала початок державного та культурного занепаду білоруських земель, розриву історичних зв'язків єдиної Русі, закладеного ще Кревської унією і продовженого політичної унією в Любліні. Він прагнув підкреслити самостійність і специфічність Брестської унії в порівнянні з іншими. Досліджуваний феномен він представляв породженням тривалих взаємин польсько-католицького і російсько-православного світу, що стикалися на русинських територіях. Вперше в історіографії М. О. Коялович відмітив, що силу братств як організацій складали не релігійні початки їх діяльності, а устрій цих об'єднань, які поєднували права та свободи, надані середньому прошарку населення в містах Магдебурзьким правом. І так праці вченого з релігійної історії нині зберігають неабияке значення, оскільки в них вміщено важливий фактичний матеріал, велику кількість джерел із історії слов'янських країн та власні наукові погляди на історичні події.

Джерела та література:

1. Теплова В. А. М. О. Коялович и православная историческая школа Белоруссии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sobor.by/kojal.htm>

2. Хотеев А. С. Основы концепции западнорусизма в творчестве М. О. Кояловича [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://kronsh.prihod.ru/publikacii,_doklady,_vystuplenija/view/id/1132205#_ftnref20
3. Коялович М. О. Лекции по истории Западной России / М. О. Коялович. – М.: Типография Бахметева, 1864. – 394 с.
4. Коялович М. О. Литовская церковная уния / М. О. Коялович. – Санкт-Петербург: Типография духовного журнала «Странник», 1861. – Т. 2. – 443 с.
5. Коялович М. О. Литовская церковная уния / М. О. Коялович. – Санкт-Петербург: Типография Тихменева, 1859. – Т. 1. – 317 с.
6. Шустова Ю. Э. Документы Львовского Успенского Ставропигийского братства (1586 – 1788) Источниковедческое исследование / Ю. Э. Шустова. – М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 648 с.
7. Коялович М. О. Усмирение гайдамацкой украинской смуты Петром Никитичем Кречетниковым и гетманом Браницким / М. О. Коялович // Гражданин. – 1872. – № 33. – С. 529–535.
8. Казаков М. В. Історіографія православних братств пізньоімперського періоду / М. В. Казаков // Сумська старовина. – 2013. – Випуск XL. – С. 132–137.